

הצנזורה היא המסר: שלושה עולמות של צנזורה בפרשת חיים ולדר

אפרים פרידמן וצוריאל ראשי

תקציר

בשלהי 2021 הואשם חיים ולדר, איש תקשורת וחינוך, בפרשות מין חמורות ובעקבות כך התאבד. פרשה זו צונזרה באופנים שונים ברוב המדיה החרדיים. אולם בחינה מדוקדקת יותר מבחינה באופי הצנזורה השונה בין שלושה עולמות תקשורת שונים: המודפסת, המקוונת והרשתות החברתיות.

מהו ההסבר להבדלים אלה? כיצד מופעלת הצנזורה במדיום חופשי כמו הרשתות החברתיות? מהי המשמעות והאפקטיביות של צנזורה בפרשה שהתפרסמה ופרטיה היו ידועים לכל מתעניין?

הממצאים שהתקבלו באמצעות איסוף שיטתי של המקורות העיתונאיים החרדיים בתקופת הפרשה (59 מקורות מודפסים ו-9,933 מקוונים) וניתוח טקסטואלי שלהם, נטנוגרפיה וראיונות עומק, מצביעים על הצנזורה כמכנה המשותף לכל המדיה החרדים. ההסבר להפעלת הצנזורה במקרים שבהם המידע גלוי, נכרך במסר החינוכי והחברתי על גבולות הלגיטימציה של הדיון. חידוש תיאורטי זה חורג מתחומי הצרים של שדה המחקר: הצנזורה אינה רק כלי להסתרת מידע, אלא גם כלי להעברתו. הצנזורה היא מסר.

מילות מפתח: צנזורה, חרדים, תקשורת חרדית, ניו מדיה, תקשורת וחברה

מבוא

"לא כל מה שחושבים יש להביע,

לא כל מה שמביעים יש לכתוב,

לא כל מה שכותבים יש להדפיס"

(ר' ישראל מסלנט, בתוך: כץ, 1946)

אחד ממאפייני התקשורת החרדית הוא הצנזורה ההדוקה שמסתייעת בכלים שונים – צנזורה מלאה וחלקית, מכבסות מילים, קידור ועוד (פרידמן, 2019) – כדי לפקח על התכנים המתפרסמים ועל דרכי הביטוי המתאימות לקהל היעד החרדי (נריה בן-שחר, 2012; זיכרמן, 2017; בראון, 2021). מחקרים שבחנו את התקשורת החרדית הדיגיטלית טענו שניכרת פתיחות במדיום זה וציפייה שהצנזורה תקטן עד שלא תתקיים כלל

(Shomron and David, 2022; Cohen, 2017). אלא שבמציאות הצנזורה קיימת באופן מובהק גם במדיום זה.

פרשת חיים ולדר משמשת כאן כמקרה בוחן לבדיקת קיומה של הצנזורה בתקשורת המקוונת החרדית וההבדלים בין אתרי החדשות לרשתות החברתיות. הפרשה נבחרה בשל ייחודה התקשורתי והחברתי, שכן היא הגיעה לכותרות גם בתקשורת הישראלית שאינה חרדית (שם התפרסמה לראשונה וגרמה לאירועים המתוארים להלן). במרכזה היה איש חינוך מוערך בקהילה החרדית שפעל גם בתקשורת הכתובה והמשודרת. בתחקיר עיתונאי נחשפה שורה של חשדות חמורים לפרשיות על רקע מיני (רבינוביץ ואלק, 2021). בדרך כלל פרשיות כאלה מצונזרות במדיה החרדיים, אולם במקרה זה הדברים היו שונים, שכן דובר באישיות מוכרת ומוערכת מאוד בקהילה. הפרשה עוררה הד ציבורי נרחב בקהילה ומחוץ לה ונחשבה לנקודת מבחן משמעותית של התקשורת החרדית (רוזנפלד, 2022).

בפועל העיתונות החרדית המודפסת צנזרה את הפרשה והתקשורת המקוונת צנזרה אותה באופן חלקי. ברשתות החברתיות הפרשה פורסמה ונידונה בהרחבה. הבידול וההבחנה בין סוגי המדיה השונים העלתה שאלות מעניינות: מדוע יש צנזורה גם בתקשורת המקוונת החרדית? מהו הרציונל של צנזורה זו (עקב חוסר האפקטיביות שבצנזורה של ידיעות באינטרנט)? מדוע יש הבדל בין האתרים לרשתות החברתיות? מדוע לצנזר פרשה ידועה לכול?

המסקנה ממחקר זה עשויה להשפיע על הבנת החברה והתקשורת החרדיות ולתרום לחקר הצנזורה בכלל, שכן הצנזורה לא רק מעלימה מידע אלא גם מעבירה אותו. המסר של הצנזורה נועד להבנות את החברה באמצעות האיתות המוסרי שהוא מעביר. אלה גבולות השיח ואם ברצונו של היחיד להשתייך לחברה או לקהילה, עליו ללמוד את נורמות השיח והחשיבה שאותן מתווה הצנזורה במדיה. המצנזורים הם חלק מקהילה שלה קודים מוסריים וחינוכיים שעליהם לשמור באמצעות הצנזורה, שאינה רק כלי להעלים מידע אלא כלי חברתי וחינוכי מהמעלה הראשונה בשירות המסר המוסרי. הצנזורה היא מסר בעצם קיומה בסוג וברמה שבה היא ננקטת.

רקע תיאורטי

הקהילה החרדית בישראל: הגדרה ומאפיינים עיקריים

הקהילה החרדית בישראל היא המשך טבעי לקהילות החרדיות באירופה (Cohen, 2017). מקובל להניח שתחילתה של האורתודוקסיה החרדית הייתה תגובה שמרנית למשבר המודרניזציה והחילון שפקד את החברה היהודית המסורתית מראשית המאה התשע-עשרה (כץ, 1992). החברה החרדית בישראל מנתה כ-1,280,000 נפש בסוף שנת 2022, 13.3 אחוז מכלל האוכלוסייה במדינה. הריכוזי הטבעי החרדי הוא כארבעה אחוזים לשנה, לעומת 1.9 אחוזים באוכלוסייה הכללית (מלאך וכהנר, 2022).

מאפייניה הבולטים של החברה החרדית הם המאבק על שמירת צביונה כקבוצת מיעוט בעלת זהות נבדלת: היותה מסורתית, בדלנית ושוללת ערכים מודרניים (עמרן, 2015). מקור השם "חרדים" הוא בספר ישעיהו (סו, 5): "שָׁמְעוּ דְבָרֵי ה', הַחֲרִידִים אֶל-דְּבָרוֹ". מטרתה של אותה חרדה אישית וקהילתית היא להוציא לפועל את דבר הבורא (פרידמן, 1991). מהגדרת שם הקהילה אפשר לעמוד על מוטיב מאפיין בסיסי של חברה זו: חשש וחרדה מאובדן הזהות המסורתית הייחודית. עקב חרדה זו רבים מבני האוכלוסייה החרדית מתגוררים בשכונות שבהן הצביון החרדי נשמר, בחירה המאפשרת גידול ילדים בסביבה מוגנת מבחינה תרבותית וחברתית וצמצום השפעות חיצוניות (שלחב ופרידמן, 1985). לפי קימי קפלן ונורית שטרדלר (2012) התבדלות זו בולטת לא רק במרחב הגיאוגרפי, אלא גם בשדה התקשורת. בשנות השמונים של המאה הקודמת החלה מגמה של התחזקות והתבססותה של החברה החרדית בהיבטים שונים, בעיקר בדינמיות ורעיונות כחברה וברצון להגביר את נוכחותם במרחבי הפעילות בחברה בישראל (זיכרמן, 2014).

החברה החרדית מונה תתי קבוצות רבות המייצגות גוונים חברתיים ואידיאולוגיות שונות ונחלקת לשלוש קבוצות: חסידים, ליטאים וספרדים. הפיצול בין הליטאים לחסידים החל במזרח אירופה במהלך המאה השמונה-עשרה ובינם ובין הספרדים – על פי ארצות הגולה (פרידמן, 1991; Lintl, 2020). האידיאל הליטאי מתבטא בעיקר בלימוד תורה לעומת החסידי, שמאופיין בשמרנות ובהקפדה על "שמירת הקדושה", דהיינו שמרנות קיצונית בנושאי הפרדה מגדרית, מיניות ולבוש. הליטאים מתאפיינים בפתיחות יחסית לחיים המודרניים, שבאה לידי ביטוי בסגנון לבוש פשוט ומודרני יותר מהלבוש החסידי (גל, 2015; קפלן ושטרדלר, 2012; בראון, 2017). הספרדים מתאפיינים ב"חרדיות רכה" (ליאון, 2009). מבחינה חיצונית וקהילתית הם דומים לליטאים ואף חולקים איתם חלק ממוסדות החינוך והקהילה. מבחינה תיאולוגית הם דומים דווקא לחסידים (Leon, 2016). בשנים האחרונות נערכו מחקרים במטרה לעמוד על השינויים והתמורות בחברה החרדית ולאפיין אותם על רקע תהליכים כלל-עולמיים (זיכרמן, 2017; בראון, 2017, 2021).

התקשורת החרדית

העיתונות החרדית היא מהותיות ששבשדות התקשורת הסקטוריאלית שהתפתחו בישראל (קפלן, 2007, עמ' 32). למרות אפיונה של החברה החרדית כמסורתית, בדלנית ושוללת ערכים מודרניים (עמרן, 2015), והתנגדותם החרפה של מנהיגיה לקיומם של כלי תקשורת (פרידמן, 2019), חברה זו עושה שימוש רב ומגוון באמצעי תקשורת המונים, שחלקם ייחודיים לה (סיון וקפלן, 2003; קפלן, 2007, עמ' 32). אימוץ התקשורת המודרנית הוא לעתים אינסטרומנטלי ונעשה במאמץ להילחם במודרניות (עמרן, 2015). גופי המדיה החרדיים כוללים את כל אמצעי התקשורת המוכרים: עיתונים, מגזינים, טלוויזיה, סרטים,

תחנות רדיו, אתרי אינטרנט, עמודי פייסבוק, טוויטר וטלגרם. לצד השימוש באמצעי התקשורת המקובלים קיימים אמצעי תקשורת ייחודיים לחברה החרדית: פשקווילים, "קווי נייעס", "וואטסאפ קולי", כרוזים קוליים ברחובות ועוד. הפריחה התקשורתית החרדית מלווה בעשרים השנים האחרונות בפריחה מחקרית.¹

מאפיין בולט נוסף של התקשורת החרדית הוא הצנזורה (Cohen, 2017). מערכות התקשורת החרדיות מחויבות לקודים קפדניים של צנזורה עצמית וממוסדת. למערכות העיתונות המודפסים קיימת "ועדה רוחנית" שמשמשת כגוף הקובע את מדיניות הצנזורה ואת גבולות הגזרה של האסור והמותר בפרסום. אותה ועדה אחראית גם למבקרים הסוקרים את הידיעות קודם פרסומם כדי לוודא שלא יפורסמו בטעות מילים, ביטויים או נושאים שאינם מקובלים בתקשורת החרדית.² יוצא דופן הוא האתר "כיכר השבת" (פרידמן, 2019) וידיעות שעוסקות בנושאים: פלילים, אלימות, מיניות ומגדר (כאן 11, 2020).

צנזורה

הצנזורה כרעיון וכארגון קיימת מראשית המצאת הדפוס (בן ארי, 2006). למעשה היא התקיימה כרעיון עוד הרבה קודם לכן, למן היום שבו התערור לראשונה החשש כי ברעיונות גלום כוח המסוגל לחתור תחת כל ממסד פוליטי או דתי (Nossek and Limor, 2001). הצנזורה היא שינוי, דיכוי או מניעת פרסום מסר שנתפס כפוגע בטובת הכלל (Anastaplo, 2020). חברות מסורתיות ושמרניות הן כר פורה להטלת הגבלות חברתיות ואישיות מסוגים שונים, והצנזורה היא אחת מהן. חברות אלה עשויות להפעיל צנזורה לא רק על רקע דתי אלא גם על ידיעות שעלולות לפגוע בערכים הנתפסים כמקודשים או שהם הבסיס לרקמה החברתית או לתשתית האידאולוגית הקהילתית. הגישה הסוציולוגית הפונקציונלית רואה בצנזורה פעולה או ארגון שהם תולדת הצורך להסדיר את היחסים בין מוסדות חברתיים שונים ובין עצמם ובין מוסד התקשורת (לימור ונוסק, 2001).

אפשר למנות שלוש קטגוריות בסיסיות של הצנזורה: דתית, פוליטית ובענייני מוסר (Jensen, 1996) ולהוסיף עוד שני סוגי צנזורה: ביטחונית וכלכלית (נוסק ולימור, 1995; Nossek and Limor, 2001). בעוד הצנזורה הפוליטית, הדתית והצבאית מונחית על ידי הממסד המאיים מהפרסום, שתי הקטגוריות הנותרות – המוסרית והכלכלית – מנוטות באמצעות "היד הנעלמה" של "כוחות השוק", כאשר במקרה של צנזורה מוסרית אין הכוונה בהכרח רק לכוחות השוק הכלכלי.

הלל נוסק ויחיאל לימור (1995) הבחינו בשלושה דפוסים של צנזורה: חיצונית או כפויה, הסכמית ועצמית (או פנימית). הצנזורה העצמית יכולה להתבצע בשלוש רמות: מוסדית, ארגונית ואישית. הרמה הראשונה, הרמה המוסדית, נעשית על ידי מנגנוני פיקוח פנימיים במטרה למנוע הפעלת פיקוח חיצוני, בעיקר בענייני מוסר ובנושאים הנוגעים לצנעת הפרט.

הרמה השנייה, הארגונית, נעשית על ידי אמצעי תקשורת הקובעים קו מערכתי או מדיניות פרסום ומבטיחים פיקוח פנימי כדי שלא יהיו חריגות מן הקו הזה. בעיתונות החרדית קיים מוסד "המבקר" או "הוועדה הרוחנית" שתפקידם לפקח על הצנזורה העצמית של העיתונאים החרדים, להתוות את המדיניות הצנזוראלית ואף לצנזר בפועל (עמיאור, 2002).

הרמה השלישית, רמת הפרט, היא איש התקשורת המפנים ערכים ונורמות מוסדיים או ארגוניים ופועל על פיהם. בכך הוא מבטל למעשה את הצורך בקיומם של מנגנוני פיקוח אחרים, פנימיים או חיצוניים. במקרים מסוימים, כמו בסיקור אירועי טרור או מקרי התאבדות אצל צעירים המוסכמה האנושית היא שהעיתונאי הבודד יפעיל צנזורה עצמית (Schmid & De Graaf, 1982; Stack, 2003).

על רקע מהפכת המידע בעידן האינטרנט, שבו מתרחש ביזור של אמצעי התקשורת, מתרבים מחקרי הצנזורה העוסקים במתח שבין זכות חופש הביטוי וההבעה (Free Speech) לחובה לצנזר ביטויי אלימות ושנאה הנפוצים מאוד ברשתות החברתיות (Molnar, 2020; Lee & Scott-Baumann, 2020; Kehoe, 2021; Guo & Johnson, 2020). השאלה הנפוצה במחקרים אלה היא בדרך כלל כיצד מאזנים בין שני עקרונות מקודשים במסורת המערבית: הזכות לחופש ביטוי והעיקרון של התגוננות מפני הסתה, שטנה ואלימות במרחב הציבורי הווירטואלי (Act & Act, 2021). מחקרים אלה, כמו קודמיהם בתחום הצנזורה הקלאסית, עוסקים בעיקר בשאלות הלגיטימיות והאתיקה של הצנזורה ופחות מכך בשאלות הטכניקה של הצנזורה בעולם הווירטואלי: האם יש דרכים חדשות לצנזר או לעדן ביטויים או רעיונות בעייתיים ברשתות החברתיות?

במחקר זה אנו מצביעים על סוג נוסף של צנזורה, כזו שמעבירה מסר חינוכי, חברתי, ארגוני, פוליטי או צרכני. הצנזורה על מידע חיצוני אינה מתבטאת רק במניעת פרסומו, שכן בעידן מהפכת המידע קשה מאוד עד בלתי אפשרי לחסום מידע אפילו בקהילות סגורות. תפקיד הצנזורה אינו רק לחסום מסרים אלא גם להעביר מסרים שתכליתם להבהיר את גבולות השיח בקהילה או בחברה. ידיעה שטופלה גם אם רק באופן חלקי, כדוגמת יופיזם או מכבסות מילים, מעבירה מסר: נושא או ביטוי זה אינו ראוי להישמע בחברה ועל כן עדיף להימנע ממנו גם במקומות אחרים. מסרים אלה שמועברים באמצעות הצנזורה מעניקים תפקיד חדש לצנזורה: מגדיר חברתי. חברי הקהילה מקיפים עצמם בחומת הצנזורה ובאמצעותה מגדירים את זהותם האישית, החברתית והקהילתית.

הבניית המציאות: קביעת סדר יום וספירת השתיקה

האסכולה של הבניית המציאות רואה בחברה מציאות מלאכותית שאינה אובייקטיבית. אמצעי התקשורת הם שחקן ראשי בקביעת ובהבניית המציאות החברתית באמצעות מגוון הדרכים שבהם משפיעה התקשורת (מקוויל, 2014). המדיה עשויה לעצב אקלימי דעות

לא רק באמצעות התוכן אלא גם בצורת הגשתו: קביעת סדר יום (Agenda setting), תערוך (Priming) ומסגור (Framing).

התיאוריה של קביעת סדר יום טוענת שגם כשאמצעי התקשורת אינם מכתיבים לחברה מה לחשוב, הם עדיין קובעים באופן בלעדי כמעט על מה לחשוב, על מה ראוי לדבר ומתי, ובכך מפגינים את עוצמתם (Coleman et al., 2009). התקשורת מוציאה לפועל את סדר היום באמצעות הבלטת הנושא העיקרי (Priming) או קביעת סדר הנושאים שבהם דנים (Line up). משך הזמן שבו מטופל נושא והיקפו משליכים ישירות על מידת החשיבות שייחסו לו הנמענים. עידן מהפכת המידע וביזורן של החדשות ברשת האינטרנט משפיעים גם על סדר היום המסורתי. סדר היום משתנה באינטנסיביות ומושפע מן הצרכנים המשמשים כמוענים וכנמענים בו זמנית (גורביץ' וערב, 2016). המחקר המוצג כאן עוסק בקביעת סדר היום וגם מה לא יכול להיות בסדר היום – אלה נושאים שראוי שיהיו מודרים וברמה של הסתרה מלאה, חלקית או מקודדת. השפעה זו אינה מוגבלת רק לתחומי התקשורת אלא פועלת גם באופן חברתי נרחב: המסר החינוכי-חברתי מנחה אילו ביטויים או מילים אינם ראויים לשימוש כלל, אילו רק באופן חלקי ואילו תחומי עניין הם "מחוץ לתחום".

השפעה נוספת של אמצעי התקשורת היא באמצעות מה שאינו מפורסם ואינו מונגש כלל אלא מושק ומכונה "ספירלת השתיקה". התיאוריה של אליזבת נואלה-נוימן (Noelle-Neumann, 1974, 1991) עוסקת בקשר הדוק וביחסי גומלין בין תקשורת המונים לתקשורת בין-אישית וליחסים חברתיים. היא מניחה שהפרטים בחברה חוששים מבידוד חברתי, והחברה מאיימת לנתק ממנה את מי שחורגים מהנורמה החברתית המקובלת. הפחד מהבידוד גורם לפרטים בקהילה לגשש אחר אקלים הדעות הנכון מצד החברה והוא שמדריך את התנהגותם ואת הבעת דעתם בחברה בנושאים ציבוריים (מקוויל, 2014). אם נושא מושק בתקשורת, האיתות שהאינדיווידואל מקבל הוא שנושא זה אינו ראוי לדיון או לאזכור באקלים הדעות החברתי המקובל. התקשורת עושה שימוש בתכונות אנושיות אלה וקובעת אילו נושאים אינם ראויים לדיון; בכך היא משפיעה גם על השיח הבין-אישי ועל דעת הקהל.

הספרות המחקרית מנהלת דיון על תופעה משיקה: "איתות מוסרי" או "איתות סגולה" (Virtue Signaling) (Levy, 2021). ה"איתות המוסרי" הוא ניסיונו של המאותת לשכנע אחרים שהוא אדם טוב ואישיות מוסרית על ידי הבעת דעות שיימצאו חן בעיניהם והסתייגות מדעות שאינן מקובלות עליהם (Cambridge Dictionary, 2023; Tosi and Warmke, 2016). תופעה זו כוללת צנוורה על דעות או ידיעות לשם השפעה על דעת הקהל או על יחסי הציבור של המאותת.

במאמר מוצג מקרה שבו ספירלת השתיקה עבדה בשני מישורים ובשני ממדי זמן. בשלב הראשון, בזמן שוולדר ביצע את המעשים המיוחסים לו, בסביבתו הקרובה מי שידעו או חשדו בו ובמעלליו שתקו שתיקה מוחלטת שאותה אף אחד לא הפר. בשלב

השני, אחרי פרסום הכתבה (רבינוביץ ואלק, 2021) וכשמעשיו של ולדר נחשפו לעין כול, עדיין נקטה התקשורת החרדית השתקה מכוונת של פרטי הפרשה. בדיעות שעסקו בסיקור מותו לא נכלל כל פרט שהיה עשוי להזכיר את הפרשה שנכרכה בשמו ושגרמה למותו. הסתרה זו עשויה להיתפס כלא רציונלית בשעה שבשלב זה היו הפרשה ופרטיה גלויות וידועות בקהילה ובכלי התקשורת הכלליים. התיאוריות המסבירות את הבניית המציאות באמצעות ספירת השתיקה, ותיאוריות קביעת סדר היום והאיתות המוסרי עשויות להבהיר את המכניזם התקשורתי במדיה החרדיות בכל הנוגע לפרשת ולדר ואת הרציונל שמניע אותה.

פרשת חיים ולדר

הפרשה הכרוכה בשמו של הסופר, איש החינוך ואיש התקשורת החרדי חיים ולדר פרצה לתודעה הציבורית בנובמבר 2021, כאשר אהרון רבינוביץ ושירה אלק (2021) פרסמו בעיתון הארץ האשמות נגד ולדר בגין פרשיות מין, שחלקן כללו פגיעות בקטינים. הפרסום עורר סערה, בפרט בחברה החרדית שלא הורגלה בפרסום שעורריות כגון אלה ובעיסוק פומבי בנושאים הכרוכים במין. עד אותה עת נחשב ולדר לאישיות חינוכית מרכזית: ראש המרכז לילד ולמשפחה של עיריית בני ברק; מפעיל רשת קייטנות לילדים; סופר פורה שפרץ את גבולות המגזר (בעקבות תוכניות דוקומנטריות על החברה החרדית שמו היה מוכר במידה רבה גם לציבור הכללי בישראל); מחנך ומטיף למודעות ומגוננות מפני תקיפות מיניות. למרות מרכזיותו והיותו מקובל בחוגים רבים, אישיותו הייתה שנויה במחלוקת עוד קודם הפרשה ורבנים רבים קראו להתרחק ממנו ומספריו, בעוד רבנים אחרים תמכו בו. בעקבות הפרסום בהארץ הוא הושעה מעבודתו בכלי תקשורת שונים: מהיומון יתד נאמן, מתחנת הרדיו "קול חי", מערוץ הטלוויזיה (ועלון השבת) הידברות. תגובתו של ולדר להאשמות נגדו הייתה הכחשה גורפת (מקור ראשון, 2021; כיכר השבת, 2021). ב־27 בדצמבר הוא התאבד על קבר בנו. במכתב שהשאיר טען לחפותו וכן שנרדף על ידי הרבנים שמואל אליהו ושריאל רוזנברג. באותו ערב נערכה הלווייתו בבני ברק ובה ספרו לו אישי ציבור בטענה ש"נרצח" על ידי התקשורת.

הפרשה נידונה בתקשורת שאינה חרדית ועוררה עניין גם מעבר לים,³ אך עסקה בה במיוחד החברה החרדית בימים שאחרי התאבדותו. בעקבות פרסום סיפורן האישי של חלק מנפגעותיו והשיח הנרחב ברשתות החברתיות, חל שינוי בדעת הקהל ובסגנון הסיקור וחלק מהמספדים אף חזרו בהם מההספד שנשאו בהלוויה (פריד, 2021). הפרשה משמשת גם כמקרה בוחן מובהק לבדיקת הפערים שבין המדיה השונים בחברה החרדית, שכן בלטו בה פערי הסיקור בין היומונים המודפסים לאתרי האינטרנט ולרשתות החברתיות. בעוד היומונים התעלמו מהפרשה, כינה אותו יתד נאמן (תשפ"ב) שבו הועסק ולדר "הרב" ו"צדיק" והעלים את נסיבות מותו. אתרי האינטרנט החרדים סיקרו את הפרשה, אמנם בעדינות, כגון "נמצא ללא רוח חיים ליד קבר בנו" (כיכר השבת, 2021); "הלך לעולמו

[illegible]

224

מתודולוגיה

המחקר המוצג כאן התבסס על שלוש שיטות מחקר: נטנוגרפיה, ניתוח טקסט וראיונות. נטנוגרפיה היא אתנוגרפיה שבוצעה במרחב המקוון; זהו כלי מחקר איכותני ופרשני לחקר קהילות ותרבויות מקוונות. מתודולוגיה זו רואה במרחב הווירטואלי שלוחה של העולם הפיזי ובמציאות שלוחה של המתרחש בעולם המקוון (אוקון, 2016). החוקר קורא טקסטים שפורסמו, מתבונן בהתנהגות ובשיח האנושי בלי לצפות באנשים עצמם ובוחן אינטראקציות שונות ברשת (אהרוני, 2020; Hine, 2008; Kozinets, 2010).

שיטת המחקר השנייה הייתה ניתוח תוכן באמצעות ניתוח טקסט שיטתי. ניתוח תוכן הוא אחת משיטות המחקר החשובות אם כי המורכבות במדעי החברה (Neuendorf, 2017). ניתוח טקסט שיטתי מבוצע לאחר הגדרת הטקסטים שנבחרו כרלוונטיים ביותר למחקר, איסופם והגדרת כלי קידוד – ניסוח שאלות המחקר ומענה עליהן בהתאם לכל יחידת טקסט שנדגמה. לאחר שהתקבלו התשובות לכל אחת מיחידות הטקסט, מנסים החוקרים למצוא מתאם בין אותן התשובות ולהמשיג את התבנית שהתקבלה.

השאלות שבבסיס מחקר זה היו: כיצד סיקרה התקשורת החרדית או צנזרה את פרשת ולדר, ואם אפשר להבחין בהבדלים שבין הקטגוריות התקשורתיות השונות: עיתונות (מודפסת), אתרי אינטרנט ורשתות חברתיות. כדי לעמוד בעקביות ובשיטתיות על הסיקור או היעדרו נשלחה בקשת חיפוש למאגר המידע יפעת. בקשת החיפוש כללה את המילים "ולדר" בעיתונים היומיים החרדיים המודיע, יתד נאמן, המבשר, הפלס; בשבועונים משפחה, בקהילה ובאתרי האינטרנט בחדרי חרדים, כיכר השבת, חרדים 10, הידברות, JDN. טווח זמני החיפוש היה מיום 12 בנובמבר 2021 שבו פורסם לראשונה התחקיר על ולדר ועד 27 בינואר 2022, חודש לאחר התאבדותו. נוסף על החיפוש באמצעות יפעת נסקרו דפי פייסבוק ייעודיים שבגלל הגדרות אלגוריתם החיפוש והגדרות פייסבוק הושמטו מתוצאות החיפוש, אך היו ידועים ממחקר מקדים ומהמידע שעלה מהראיונות ובהם "נפגעות ונפגעי הסופר הפדופיל חיים ולדר – Chaim Walder Victims"; "מגן – לא תשתוק" ועוד.

להשלמת התמונה המחקרית נערכו ראיונות מובנים למחצה עם אנשי תקשורת חרדים המעורים בליבת העשייה העיתונאית החרדית. סיפוריהם האישיים והמידע הרב שהיה להם על הפעילות העיתונאית העידו על דרכי הפעולה המקובלות. המרואיינים נבחרו על פי מידת יכולתם לספק תמונה מחקרית שלמה על סיקור פרשת ולדר בכלי התקשורת שבו הם מועסקים או שאותו הם מכירים (Lamont and Swidler, 2014). המרואיינים נבחרו משלושת עולמות המדיה: העיתונות המודפסת, אתרי החדשות המקוונים והרשתות החברתיות. עם המרואיינים נמנו מצנזרים של הפרשה שדיווחו עליה באופן מצונזר או מלא. גילאי 15 המרואיינים – המספר המומלץ לראיונות במחקרים איכותניים כדוגמת זה – נעו בין 27-57 (גאסקל, 2011; Silverman, 2017; Gaskell, 2000); מהם שלוש נשים ו-12 גברים. חלק מהמרואיינים הגדירו עצמם כקשורים לסיקור הפרשה בכובע

נוסף, כפעילים חברתיים שעסקו בנושא מודעות והגנה מפני פגיעות מיניות ופעלו מאחורי הקלעים להעלאת מודעות לנושא זה, לעתים אף בניגוד עניינים לפעילותם התקשורתית הגלויה.

השאלות שהצגנו להם היו בפרשת חיים ולדר וסיקורו בתקשורת החרדית ובזו שהמרואיין היה קשור אליה אישית. במקביל נשאלו שאלות על נושא הצנזורה בחברה החרדית ללא קשר לפרשת ולדר. הכוונה הייתה שלא תהיה הלימה בין נושאי פרשת ולדר וסיקורה בתקשורת החרדית לנושא הצנזורה כדי לא לפגוע בתהליך המחקרי בהשערות מחקר מוקדמות.

ממצאים

הממצאים מהחיפוש העלו 59 מקורות שבהם הופיעה המילה שחיפשנו. 47 מהם היו חסרי רלוונטיות, רק 12 מהם עסקו בנושא המחקר. בפילוח המקורות רק אחד השתייך לקטגוריה "עיתונות" והשאר לקטגוריה "אתרי אינטרנט".

חילקנו את הממצאים לשתי תקופות. התקופה הראשונה: מיום פרסום התחקיר על ולדר (12.11.2021) ועד יום מותו (27.12.2021). בתקופה זו נמצאו שני אזכורים של ולדר, שניהם בכלי תקשורת אחד, אתר האינטרנט **כיכר השבת** (תצלומים 4.4 א ו-4.4 ב): כתבה אחת ב־17 בנובמבר 2021; ואזכור נוסף של חיים ולדר, **שוב בכיכר השבת**, ב־9 בדצמבר 2021 במדור הרכילות: "ולדר נצפה באירוע חברתי, לראשונה מאז פורסם בהארץ התחקיר הקשה נגדו".

התקופה השנייה: מיום מותו של ולדר (27.12.2021) ואילך נמצאו עשרה כלי תקשורת שסיקרו את מותו. רק כתבה אחת התפרסמה בעיתונות המודפסת, **ביתד נאמן**, היומון הליטאי שבו כתב ולדר מעל שני עשורים. האזכורים האחרים היו סיקורי מותו של ולדר, באתרי האינטרנט *JDN*, **בחדרי חרדים** ו**כיכר השבת**. באתר **חרדים** 10 התפרסמו עוד ארבע כתבות שעסקו בפרשה. רוב אתרי האינטרנט סיקרו את מותו של ולדר, חלקם סיקר אף את אירועי הפרשה שקדמו למותו וחלקם לא עסק בכך כלל. האתר שבלט בהתעלמותו מן האירוע היה "הידברות", שבו היה ולדר פעיל שנים רבות. בעיתונות המודפסת (כאמור, מלבד **ביתד נאמן**) לא הוזכרו הפרשה או מותו של ולדר אף לא ברמז. הממצא הקיצוני ביותר שהעלה ניתוח התוכן היה הסיקור **ביתד נאמן** (בתמונה 3, מימין) שעורך גלים רבים בתקשורת הישראלית שאינה חרדית (נחשוני, 2021). **ביתד נאמן** דיווח על מותו במסגרת הספד, כמקובל בעיתונות החרדית הן לאחר מותם של אנשים מהשורה הן של עסקנים ובכירים. ולדר הוכתר בתואר "הסופר הנודע הרב חיים ולדר זכורנו לברכה" (במילים ולא בראשי התיבות ז"ל, כמקובל; לאריכות זו משמעות של כבוד בקודים הפנימיים של התקשורת החרדית). על נסיבות מותו נכתב: "בתקופה האחרונה ביקש להפסיק באופן זמני את כתיבת מדורו הקבוע **ביתד נאמן** וליטול פסק זמן מהכתיבה. אתמול בשעת צוהריים עת פקד את קבר בנו בבית העלמין סגולה בפתח תקווה, נלקח בחטף לבית עולמו".

תמונה 2: הסיקור באתר כיכר השבת היה השקוף ביותר במדיה החרדית. מימין: הדיווח הראשוני על פרסום ההאשמות והשעייתו של ולדר מרדיו "קול חי", 17.11.2021. משמאל: הדיווח על מותו של ולדר, 27.12.2021. צילומי מסך מאתר כיכר השבת

הטיפול של יתד נאמן בפרשה זו חרג מהנוהג במקרים של פרשיות מביכות מסוג זה, של צנזורה מוחלטת והתעלמות. במקרה זה דווח דבר מותו, ניתן לו כבוד לאחר המוות ותואר הרקע למותו והנסיבות שבהן אירע, כולל השעייתו מהעיתון כחודשיים לפני התאבדותו. חיפוש באינטרנט וברשתות החברתיות העלה ממצאים עשירים יותר. 9,933 פעמים הופיע השם "ולדר" ברשתות החברתיות, בפורומים ובאתרי האינטרנט בתקופה שנחקרה (27.1.2022–12.11.2021). רוב הממצאים (7,230) פורסמו ברשת החברתית טוויטר, ש־1,908 מהם היו פרסומי אב (כלומר פרסומים שמופיעים כראשוניים ולא כתגובה לפרסום, "ציוץ" שהעלה משתמש אחר) והשאר היו תגובות לשרשור קיים. מאותם פרסומי אב נופו אלה שהשתייכו בכירור למפעילים ("יוזרים") שאינם נמנים עם החברה החרדית. 1,606 מופעים היו מתוך פלטפורמת הפורומים של **בחדרי חרדים**. 651 מופעים ברשת החברתית פייסבוק, מהם 66 היו דפים הפונים לקהל החרדי (לא כולל 11 מופעים בדף של סיוון רהב-מאיר ו־33 של "יוצאים לשינוי", קהילה של יוצאים בשאלה שאמנם סיפקו תוכנות מעניינות לניתוח הנרטיבי אך אינם יכולים להיחשב תקשורת חרדית). ראוי לציין את דפי הפייסבוק הייעודיים שהוקמו בעקבות הפרשה או שהוקדשו לטיפול בתופעה, כגון "נפגעות ונפגעי הסופר הפדופיל חיים ולדר (Chaim Walder Victims)"; "מגן – לא תשתוק" (שהוקם עוד קודם לפרשה, אבל מאז שפרצה התמקד בה). שלושה מהממצאים היו עצומות שעשויות ללמד על הכלכלה בחברה החרדית לאחר פרסום הפרשה: ב־16 בנובמבר 2021 התפרסמה עצומה שקראה לוולדר להפסיק לשרר ברדיו;

חדשות

הרב חיים אליעזר ולדר זכרונו לברכה

מ. ברגר

בחלווה רוויית יגן ותועה ליוז
אחמול קהל המונים בראשות טרביט
מורח ורבים שליט"א למעוזו, את
הסופר הערש הרב חיים אליעזר ולדר
זכרונו לברכה, מאנשי החינוך והחסד
בבני ברק, אשר חיבר עשרות ספרים
בשמות שונים שזכו להפצה בכל
קריאות ישראל, שהמחלק אחמול בחסות
במסגרת כשנתו ת"ש.

הפנח וציל נולד בכ"ד בחשוון
תשכ"ט לאביו הרב"ג רבי שלמה
שליכטיא מאנשי החינוך והחסד
הגדולים של העיר חיפה, ולאמו חנה
פננה פול שחתי, לבית רוד, ובבית
גדול לוי ולחורתי הוא התחנך וגדל
במסורת אבותיו הגדולים.

בילדותו התחנך בח"ח "תורת אמת"
בחיפה, שם נדע בסיפוריו הברורים,
ולאחר מכן המשיך ללמוד בישיבת
"משכן יעקב" בחיפה, שם התחבב עד
מאד על ראש הישיבה הגאון רבי דוד כ"ן
וצוק"ל, ממנו קיבל יסודות תורה ודאי
ו, לאורם של גדולי ישראל.

לאחר מכן עלה ליירושלים ללמוד
בישיבת "קול תורה", בה התחנך וגדל
לחפזו, תקשר לרבותיו שגירלוהו
וחיבתו. לאחר מכן עבר ללמוד בישי
יבת "נסח חזקוני" במפר חסידים, שם
התקרב לשיעוריו העמוקים של ראש
הישיבה הגאון רבי דוד יצחק מן
וצוק"ל, ולשוחותיו הייחודיות של
המשגיח הגאון הרב רבי דוד יוסף
וצוק"ל, ממנו קיבל יסודות רבים בדרכי
החינוך.

בהגיעו למפרק נשא את רעייתו
החשובה מרת ברכה שחתי לבית
שוורץ, ולאחר נישואיו קבע למפרד
בבולל בבני ברק, לאחר מכן נקרא למד
בח"ח "שארית יוסף" בבאר יעקב, בו
החל את דרכו החינוכית כשהוא טוע
בלב הילדים יסודות החינוך התורתי,
המשיך שופש כמנהל בח"ח קרלין
סטלין בב"ב, שם הנמיד חלוצים

רבים לתורה בדרכי המיוחדת,
שרק נותח במי חיוי ויהי עש החל
לכתוב את ספריו, אשר נכתבו בספה
ויתדות ובסגנון אשר טרם נעשה בו
שימוש עד לאותם ימים, הוא כתב
לרבות קוראיו כשהם ישרה וכתאם על
לנוים ולמעבם, הרבה לכתוב על
נושאים שבפני האדם, נושאים שער
או מרדו רק בספרות שאננה מחאסיה
לקהל הרבה, ומוראיו שלא לעבוד בני
חמורה, ודרך ספריו אלו קיבלו רבים
ושיבס כלים שלא היו ממצא עבורם עד
אז.

במקביל החל לכתוב את מאמרו
במהדום "מל המראה" וראות חיים"
במאמר עולם העררה "יהי נאמן", אשר
התפרסם במיוחד לאורך שנים ארוכות,
לשג שנים שגוריה שחח את "המכלול
לולד ולמשפחה" מטעם עיריית בני
ברק, מוסד מקצועי חשוב ומרכזי, אשר
מרכז בחסות פעילות ישיב והדרכה
אלפיו ילדים ומשפחותיהם, על ידי
אנשי מקצוע מן המעלה הראשונה,
לפני תקופה שכל את בני חסות

הגדול הרב מאיר צבי זכרונו לברכה
שהחל במחלה הקשה וחזקן ביסודים
קשים, כשהוא ליווה אותו במשך שנים
קצרות וכל העת צופה ויחיל לבוא
העולם שירמאו חיבא להחלפתו, אך
למפנה כל לב הוא הסתלק לעולם
שכילו טוב במיטב שנותיו בחינתו
אחריו את רעייתו שחתי וילדיו הפשוט
ים, וזרוא עם רעייתו חתי החמסר בכל
לבו ומאדד לעמוד לימינו כלתו בסיוע
לנכדיו וליוויים ברוחניות וגשמיות.

בחקפסה האחרונה ביקש להשפיק
באופן זמני את חובתו מדורי הקבוע
בייתר נאמ" וליטול ספק זמן מהמכ"ר
בה. אחמול בשעת צוררים עת מקד את
קבר בני בבית העלמון גטולה בשפת
חקה, ללקח בחסות לבית עולמו ולב"ר
חור ההעלה שהגיעו למקום לא נחיר
אלא לקבוע את פטירתו.

מסע הלויית יצא אחמול מביתו
ב"ח שפיעה 3 ב"ב, בה הספידו הגאון
רבי נתן הכהנא שליט"א מראשי
ישיבות "גאון יעקב" ו"חכמת ורע"ה,
כמו כן הספידו הרב חנה צילק
שליט"א ו"ר יצחק שטיין והרב אברהם
רובינשטיין ראש עיריית בני ברק וכן
מבני המשפחה. לאחר שהמספידים
שליט"א השמירו דברי מספר ותחצות
רות ונפרדו ממנו בקריאת להחזיק
בנייתות החינוך בהם פעל שנים ארוכות
ולאחר אמירת הקדיש ע"י בני שלי
ט"א, המשיך מסע החלוויה לבית
החיים גטולה בשפת חקה.

חזון אחריו את חזון שית"י, אחיו
הרעים הגאונים: רבי יעקב צבי שלי
ט"א מחשובי האבונים בבולל שטי
חורח ביזא, רבי מנחם שליט"א איש
ויניץ מירושלים, רבי מאיר שליט"א
מגדול ח"ח "תחלת שלמה" בעוז שאנ
בחיפה, אחיוחיו שחתי לבית שטיין,
לבית אבולטרני ולבית פריינד, וילדיו,
רבי משה שליט"א מחשובי האבונים
בבולל ו"ר יצחק" מירושלים, רבי דוד
שליט"א אב"ד בבולל "ישיבת אהל"
ו"ר ב"ב ורבי יוסף לנער ממחבר
בעיריית בני ברק, חתנו: רבי משה חיימי
שליט"א מחשובי האבונים בבולל
"מורשה ורע"ה" בב"ב, ורבי יעקב
שחתי שליט"א מחשובי האבונים
בבולל "עטרת שלמה" בב"ב, ושתי
בניחיו שלא זכה להשאין, נבדים ומכודים
הממשיכים בדרכי התורה,
ת.צ.צ.ב.ה.

16 יום שלישי כ"ד בטבת תשפ"ב יתד כחמן

תמונה 3: הסיקור וההספד על ולדר ביום שלאחר מותו בעיתון יתד
נאמן (28.11.2021), העיתון שבו כתב במשך שנים רבות

ב־13 בדצמבר 2021 התפרסמה עצומה נגדית – לעצור את מסע הרדיפה נגד ולדר; וב־13 בינואר 2022 התפרסמה עצומה להוצאת ספרי ולדר מהבתים.

אפשר לקבוע בוודאות שקיימים הבדלים בין הפרסומים באתרי האינטרנט (כולל הדפים הרשמיים של האתרים ברשתות החברתיות) ובין הרשתות החברתיות בכל הנוגע לצורת ההתבטאות, דרכי הניסוח המילוליות והיחס לפרשה בכלל. ראו בלוחות הבאים.

לוח 1: אזכור פרשת ולדר ברשתות החברתיות

פייסבוק	פרסומי אב	פרסומי אב חרדיים	סך הכול פרסומים
651	66	651	651
1,908	1,606	7,230	7,230
122	36	140	140
127	127	1,606	1,606
2	2	27	27
1	1	5	5
7	0	14	14
3	3	3	3
3,921	1,841	9,676	9,676

לוח 2: אזכור ההאשמות בפרשת ולדר בתקשורת

ללא אזכור ההאשמות	עם אזכור ההאשמות	סך הכול
1	0	1
0	0	0
0	0	0
0	0	0
0	0	0
0	0	0
0	0	0
0	4	4
0	2	2
1	0	1
1	0	1
0	0	0
0	66	66
0	1,606	1,606
0	0	0
0	0	0
3	1,677	1,679

דיון ומסקנות

הממצאים העלו בידול מובחן בין הגישות בסיקור פרשת ולדר או באי סיקורה. שלושת המדיה שנבדקו (עיתונות מודפסת, אתרי אינטרנט ורשתות חברתיות) פונים לאותה קהילה ואמונים על אותה שפה בסיסית, ועדיין היו פערים גדולים ברמות פתיחות השיח והפעלת הצנזורה בנושאים ובביטויים שונים: העיתונות המודפסת מלבד היומון **יתד נאמן** (שכאמור לעיל הוא סיקר את דבר מותו וצנזר את הרקע) לא עסקה בפרשת ולדר והתעלמה ממנה לחלוטין וכן השבועונים שנחשבים לליברליים יותר (פרידמן, 2019; Finkelman, 2014). אתרי האינטרנט סיקרו את מותו בצורה גלויה יותר אך עדיין מאופקת מאוד, ללא אזכור מפורש של ההאשמות נגד ולדר וחלקם אף הסתירו את דבר התאבדותו. הרשתות החברתיות נקטו שפה חופשית כמעט לחלוטין.

נקל להיווכח שהתקשורת הוותיקה ביותר היא גם השמרנית ביותר והמצנזרת ביותר: העיתונות המודפסת. כלי תקשורת אלה דבקו בשתיקה והשתיקו את העיסוק בנושא, בתקווה שיעבר המסר שהעיסוק בפרשייה אינו ראוי. אתרי האינטרנט אמנם צנזרו פרטים רבים מהפרשה, לעתים אף הפרטים הקריטיים ביותר, אך לא נרשמה התעלמות גורפת כמו בתקשורת המודפסת. בניגוד להם, הרשתות החברתיות העלו את הנושא לכותרות והציפו אותו שוב ושוב, גם אם באופן מעט מצונזר ומרוסן; אך הנושא דווח ונלעס בהן. כלי ההשפעה שנקטו אמצעי תקשורת אלה היה קביעת סדר יום. כלי תקשורת אלה ראו את עיקר החשיבות בהעלאת המודעות לנושא, פחות בפירוט העובדות או בהעלאת התכנים בצורה השקופה ביותר. גם הם בחרו לצנזר חלק מהפרטים מתוך הבנה שעיקר החשיבות בסיקור הנושא הוא בהכנסתו לסדר היום הציבורי. במבחן ההתמודדות בין כלי ההשפעה של התקשורת – ספירלת השתיקה מחד גיסא וקביעת סדר יום מאידך גיסא – אפשר לקבוע שהאחרון ניצח. המגזר החרדי היה מודע היטב לפרשה ואף מתח ביקורת על כלי התקשורת ששתקו.

עובדה חשובה נוספת עלתה מהממצאים: בניו־מדיה וברשתות החברתיות, שבהן אין פיקוח או גוף מצנזר פורמלי והן נחשבות לליברליות ולחופשיות ביותר שבכלי התקשורת החרדיים (ואולי בכלל), ניכר שימוש בצנזורה בסיקור פרשת חיים ולדר. ראוי לתת את הדעת ולדון במחולל הצנזורה העצמית שהתגלתה ברשתות החברתיות. אם נזהה את הגורם לצנזורה זו, מהו ההבדל בין רמות הצנזורה בכלי מדיה שונים שמיועדים לאותה קבוצה חברתית?

ההשערה בתחילת המחקר הייתה שהסיבה להבדלים המשמעותיים האלה טמונה באיום הגורמים הקהילתיים (מחוללי ותומכי הצנזורה) על כלי התקשורת המסורתיים שמספרם קטן עד לא קיים במדיה החדשה. טענה זו נסתרה על ידי המרוויינים כמו שטען אחד העורכים בתקשורת המקוונת שפעיל מאוד בנוי מדיה: "גם לאתרי האינטרנט יש מערכת שממוקמת פיזית בבניין בבני ברק. מקום זה ניתן לפגיעה בדיוק כמו זה של מערכת היומון המודפס **יתד נאמן** שממוקמת כמה מאות מטרים ממנו". גם הדיון

ברשתות החברתיות שהופיע תחת השמות המלאים של הכותבים סתר טענה זו, שכן בקהילה קולקטיביסטית כמו זו החרדית אפשר לפגוע בכותב גם ללא אלימות בהחרמה, בנידוי ובהוצאתו ממעגלי הקהילה: בתי הכנסת, מוסדות החינוך והמעגלים החברתיים. שאלה חשובה נוספת להמשך הדיון היא העובדה שהצנזורה בכלי התקשורת החרדית נראית לעתים לא הגיונית, שכן אם מטרתה להעלים ולמנוע פרסום מידע, מהו הרציונל בכיסוי מידע שכבר ידוע לכל ילד בקהילה כפי שהיה במקרה של פרשת ולדר? המסקנה מהראיונות היא שהצנזורה משמשת לא רק להעלמת ולמניעת פרסום מידע אלא גם לפרסום מסרים ולהפצתם. מסקנה זו מסבירה את ההיגיון בצנזורה של מה שכבר מפורסם לכול: "אמרנו לי עורכים ומצנזורים לא פעם, אנחנו מרשים לעצמינו לצנזר, בגלל שאנחנו יודעים שהמידע כבר ידוע לציבור – מטרת הצנזורה היא אחרת – העברת מסר" (ריאיון, 2022). במילים אחרות, המסר הוא הפער בין מה שכולם יודעים על הפרשה שבנידון ממקורות אחרים לדרך שבה כלי התקשורת החרדי מתייחס לפרשה. העובדה שכלי התקשורת החרדים יודעים שיש פרשה שהציבור יודע עליה ובכל זאת בוחרים לא להתייחס אליה או להזכיר אותה בנוסח שונה מזה של כלי התקשורת האחרים, מעבירה מסר על יחסו של אותו כלי תקשורת חרדי לנושא המדובר. המסר שמעבירה הצנזורה הוא מה ראוי שידברו עליו בפומבי ומה לא ראוי לדבר עליו. ככל שקהל היעד של כלי התקשורת מגדיר את עצמו כשמרן יותר, כך הצנזורה תהיה קשוחה יותר. התקשורת ה"ישנה", זו המודפסת ובעיקר היומנים, נחשבת לעומדת בראש שרשרת ההיררכיה של המילה הכתובה ולכן מחויבותם ל"חינוך" הציבור גבוהה מזו של הבאים בתור בשרשרת – השבועונים המודפסים. אתרי האינטרנט נחשבים לפחות חשובים ופונים לקהל ליברלי יותר ולכן מרשים לעצמם פתיחות יתרה. הרשתות החברתיות פונות לקהל הליברלי ביותר ולכן מתירות לעצמן הרבה יותר כמעט כמו שיחת סלון שבה מותר כמעט הכול. הסברים שונים ניתנו על ידי מרואיינים שונים על מהות המסר. ההסבר הראשוני טען שמדובר במגדיר חברתי: כל כלי תקשורת חרדי פונה לקהל יעד מוגדר שלו גבולות גזרה מוגדרים מאוד באשר למה מקובל או לא מקובל אצלו בשיח הפומבי. הסבר זה שהתקבל מהמרואיינים תואם גישה שכבר נסקרה במחקר, לפיה המדיום הוא המגדיר (Friedman and Rashi, 2023): כלי תקשורת משמש גם להגדרה חברתית ועצמית וכדי להיות כזה עליו להגדיר את עצמו. הגדרה עצמית זו משורטטת על ידי אמצעי התקשורת באמצעות עומק וריבוי הצנזורה שבה הוא נוקט שבתורם יקבעו גם את קהל היעד. כך, למשל, אדם שמעוניין להצטרף לקהילת חסידי גור, יבחר לצרוך כלי תקשורת שמסייע לו להגדיר את עצמו כשייך לקהילה זו. כלי תקשורת שעונה על הגדרה זו בהכרח ידבק במערכת צנזוריאלית שתואמת את ערכי הדיון וגבולות השיח של קהילה זו. המסר שמעבירה הצנזורה מציג אפוא גם הגדרה חברתית קהילתית. הצנזורה הכרחית גם בכלי תקשורת חופשיים כמו הרשתות החברתיות החרדיות, שאחרת לא תיחשבה "חרדיות". אמצעי תקשורת שרוצה להגדיר את עצמו כחרדי חייב לעשות שימוש בשפה החרדית, המכילה

צנזורה ולו מינימליסטית כדי שיוכל להגדיר את עצמו כחרדי. לצנזורה החרדית יש פנים שונות שיש בהן היגיון פנימי שאינו מובן לציבור הרחב (למשל לצנזור שמות של רבנים מסוימים, שמות של נשים וכולי). באופן זה גם נמנענו לא יחושו שאינם מוגדרים עוד כחרדים מעצם העובדה שהם צורכים אמצעי תקשורת זה.

יש מרואיינים שכרכו את ההסבר על המסר שמעבירה הצנזורה במדיה החרדיים גם במשחקי שליטה ומאבקי כוחות בקהילה. העיתונאים משחקים במגרש הפוליטיקה הילתי ושליטתם על פרסום מידע או מניעתו ללא קשר לתוכן הפרסום מבטאת שליטה בקהילה ולכן מעוצבת בכל מדיום בצורה שונה: השמרנים מעוניינים להפגין שליטה דרך צנזור ומניעת פרסום של פרשות מטלטלות בעלות פוטנציאל תמיכה בליברלים שבקהילה. לעומתם הפעילים החברתיים והליברליים יותר מעוניינים מאותם הטעמים, רק בכיוון ההפוך, להציף את הנושא.

הסבר נוסף היה השיקול הכלכלי-מסחרי: ככל שכלי תקשורת יצנזר יותר, כך ימכור יותר עיתונים בקרב הזרם החרדי המרכזי, שכן ייחשב "נקי" ושמור יותר ולכן חרדי יותר. התקשורת החרדית ברובה קיימת היום גם משיקולים כלכליים-מסחריים ובסופו של יום בעלת אינטרס להרבות ככל האפשר במספר הצרכנים. בשוק תקשורת זה רמת צנזורה נמוכה מדי מבריחה צרכנים ולכן האינטרס הכלכלי מניע להפעלת הצנזורה. כמובן קיים מגזר חרדי שיצרוך דווקא כלי תקשורת ליברלי יותר, שנוקט בצנזורה מופחתת. אמצעי התקשורת הפונים לקהל זה ינהגו בהתאם. הסבר זה מוכר במחקר כצנזורה כלכלית שפועלת מכוחה של "היד הנעלמה" של השוק החופשי ונסקרה בעבר באמצעי תקשורת אחרים (לימור ונוסק, 2001). האחידות התמטית היחידה שעלתה מהסברים אלה שניתנו במסגרת הראיונות ומהעובדות שעלו מהממצאים בשטח: הצנזורה היא מסר.

הערות

- 1 ראו סקירה של מפת התקשורת החרדית ומחקריה אצל פרידמן (2019).
- 2 תחת המוטו "זכות הציבור שלא לדעת" המדיה החרדיים מקפידים לא לפרסם תמונות נשים. מנחם קרן-קרן (2019) הצביע על נוהג זה כחדש יחסית.
- 3 ראו כתבה על פרשת חיים ולדר בעיתון השוויצרי *Neue Zürcher Zeitung*, 17.10.2022.

מקורות

- אהרונ, מ' (2020). "לבייש ולא להתבייש: רפרטואר של פעולות כוחניות אזרחיות ברשת החברתית בתחום הפגיעות המיניות", *סוגיות חברתיות בישראל*, 29, 1, עמ' 41-84.
- אוקון, ש' (2016). "חרדים ברשת: משחקי זהות בקהילה החרדית המקוונת", *כתב העת לחקר החברה החרדית*, 3, עמ' 56-77.
- בן ארי, נ' (2006). *דיכוי הארוטיקה: צנזורה וצנזורה-עצמית בספרות העברית 1930-1980*, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- בראון, ב' (2017). *מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים*, תל אביב: עם עובד.
- בראון, ב' (2021). *חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית*, תל אביב: עם עובד.
- גאסקל, ג' (2011). "ראיונות אישיים וקבוצתיים", בתוך: מ' באואר, ו' ג' גאסקל (עורכים), *מחקר איכותני*:

- שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 49-68.
- גורביץ', ד' ור' ערב (2016). האנציקלופדיה של הרעיונות, תל אביב: ככל. מהדורה מקוונת (2016), אוהור בתאריך 8.11.2021 מתוך: <https://haraayonot.com/idea/political-correctness/>.
- גל, ר' (2015). החרדים בחברה הישראלית: תמונת מצב, 2014, חיפה: מוסד שמואל נאמן והטכניון.
- ויסברג, מ' (2021). "בר"ה: הסופר חיים ולדר ז"ל הלך לעולמו בן 53", בחדרי חרדים, 27.12.2021, אוהור מן האתר <https://www.bhol.co.il/news/1318641>.
- זיכרמן, ח' (2014). שחור כחול לבן, מסע אל תוך החברה החרדית בישראל, תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד.
- זיכרמן, ח' (2017). "חרדיות ישראלית בשלוש מערכות", תרבות דמוקרטית, 17, עמ' 131-157.
- יתד נאמן (תשפ"ב). "הרב חיים אליעזר ולדר זכרוננו לברכה", כ"ד בטבת תשפ"ב.
- כאן 11, תאגיד השידור הישראלי (2020, 9 במרץ). נייעס – זכות הציבור שלא לדעת: פרק 1 (סרטון וידאו), אוהור מן האתר YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=3ugu16D1Eng>.
- כיצר השבת (2021). "הסופר ואיש החינוך חיים ולדר הושעה מרדיו 'קול חי'", 17.11.2021, אוהור מן האתר <https://www.kikar.co.il/haredim-news/405626>.
- כץ, ד' (1946). תנועת המוסר: תולדותיה, אישיה ושיטתיה, תל אביב: ביתן הספר, חלק א, פרק כו, עמ' 285, פתגם כד.
- כץ, י' (1992). ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה, ירושלים: מאגנס.
- ליאון, נ' (2009). חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית, ירושלים: יד בן-צבי.
- לימור, י' וה' נוסק (2001). "הצנזורה של 'היד הנעלמה'", קשר, 31, עמ' 98-110.
- מלאך, ג' ול' כהנר (2020). שנתון החברה החרדית, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, <https://www.idi.org.il/media/15500/haredi-2020.pdf>.
- מקוויל, ד' (2014). מבוא לתקשורת המונים, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 597-598, 593-590.
- מקור ראשון (2021). "חיים ולדר: אני חף מפשע", 22.11.2021, אוהור מן האתר <https://www.makorishon.co.il/news/424205/>.
- נוסק, ה' וי' לימור (1995). "הצנזורה הצבאית בישראל: פשרה זמנית מתמשכת בין ערכים מתנגשים", קשר, 15, עמ' 45-62.
- נחשוני, ק' (2021). "אחרי ששם קץ לחייו: רבנים בכירים תומכים בולדר, שנחשד בעבירות מין", Ynet, 28.11.2021 <https://www.ynet.co.il/judaism/article/bkt3ncdsk>.
- נריה בן-שחר, ר' (2012). "ההגדרה העצמית של נשים חרדיות באמצעות דפוסי חשיפת לאינטרנט", בתוך: ק' קפלן ונ' שטרלר (עורכים), מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקרה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 137-161.
- נריה בן-שחר, ר' (2014). "מגדר, דת וטכנולוגיה חדשה: תפיסות עמדות דעות דפוסי התנהגות ושימוש באינטרנט בקרב נשים חרדיות העובדות בסביבות עבודה ממוחשבות", מגמות, מט, עמ' 272-306.
- סיון, ע' וק' קפלן (עורכים) (2003). חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?, תל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- עמיאור, ח' (2002). "גדליה איציק", העין השביעית: המגזין, 41, 1.11.2002, אוהור מן האתר <https://www.the7eye.org.il/29133>.
- עמרן, מ' (2015). "אמצעי תקשורת להפצת האמונה כסמני רצף ותמורה החברה החרדית", קשר, 47, עמ' 114-126.
- פריד, ש' (2021). "דובי וינרוט חוזר בו מהספרו את חיים ולדר: 'פיספסתי, פיספסתי בענק'", מקור ראשון, 30.12.2021 <https://www.makorishon.co.il/news/440991>.
- פרידמן, מ' (1991). "יהדות חרדית – מקורות ומאפיינים עיקריים", בתוך: ק' קפלן (עורך), החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 6-25.
- פרידמן, א' (2019). "מכבסות מילים ולשון נקייה: מנגנוני פיקוח והבניה מציאות בתקשורת החרדית;

מאפיינים ודפוסי פעולה", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן.
 קפלן, ק' (2007). **בסוד השיח החרדי**, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
 קפלן, ק' ונ' שטרלר (2012). "פניה המשתנות של החברה החרדית – מהישרדות לנוכחות, התחזקות ובטחון עצמי", בתוך: הנ"ל (עורכים), **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 11-30.**
 קרן-קרץ, מ' (2019). "שובי שובי ונחזה כך: תמונות נשים בעיתונות החרדית", **קשר**, 53, עמ' 74-93.
 רבינוביץ א' ונ' אלק (2021). "נשים מעידות: הסופר ואיש החינוך חיים ולדר ניצל אותנו מינית כשהיינו קטניות", **הארץ**, 12.11.2021, אוחזר מן האתר <https://www.haaretz.co.il/news/law/2021-11-12/ty-article-magazine/.highlight/0000017f-e90f-d62c-a1ff-fd7fef900000>
 ראשי, צ' וח' רוזנברג (2014). "חדש מפני ישן תוציאו": הפשקווילים במאבקם למען הסלולר הכשר", **עיונים בשפה וחברה**, 6, 2, עמ' 71-95, אוחזר בתאריך 15.4.2018 מתוך <https://bit.ly/2pHnu06>
 רוזנפלד, נ' (2022). "מקרה חיים ולדר הוא נקודת המבחן של התקשורת החרדית", **גלובס**, 2.1.2022, אוחזר בתאריך 19.2.2023 מתוך <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001396985>
 שלהב, י' ומ' פרידמן (1985). **התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

- Act, B.N.A. & B. Act (2021). "Media & Law: Between Free Speech & Censorship", *Context*, 85, p. 88.
- Anastaplo, G. (2020). "Censorship", in: *Encyclopedia Britannica Online*. Retrieved on 12.12.2021 from <https://www.britannica.com/topic/censorship>.
- Cambridge Dictionary (2023). "Virtue Signaling", Cambridge University Press. Retrieved on 30.1.2023 from <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/virtue-signalling>
- Cohen, Y. (2017). "The Media Challenge to Haredi Rabbinic Authority in Israel", *ESSACHESS-Journal for Communication Studies*, 10, 2, pp. 113-128.
- Coleman, R., M. McCombs, D. Shaw & D. Weaver (2009). "Agenda Setting", in: T. Hanitzsch and K. Wahl-Jorgensen (eds.), *The Handbook of Journalism Studies*, London: Routledge, pp. 167-180.
- Finkelman, Y. (2014). "The Ambivalent Haredi Jew", *Israel Studies*, 19, 2, pp. 264-293.
- Friedman, E. & T. Rashi (2023). "The Medium is the Definer: Daily Journalism as a Tool for Forming Community: A Case Study—The Ultra-Orthodox Community in Israel", *Religions*, 14, p. 650. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/rel14050650>.
- Gaskell, G. (2000). "Individual and Group Interviewing", in: M.W. Bauer & G. Gaskell, *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, London: Sage, pp. 38-56.
- Guo, L. & B.G. Johnson (2020). "Third Person Effect & Hate Speech Censorship on Facebook", *Social Media & Society*, 6, 2. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/2056305120923003>.
- Hine, C. 2008. "Virtual Ethnography: Modes, Varieties, Affordances", in: N. Fielding, R.M. Lee & G. Blank (eds.), *The SAGE Handbook of Online Research Methods*, London: Sage, pp. 257-270.
- Jensen, C. (1996). *Censored: The News that Didn't Make the News & Why: The 1996 Project Censored Yearbook*, New York: Seven Stories Press.
- Kehoe, W. (2021). "Social Media Censorship of Political Speech", *SSRN*, 12.5.2021. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3811974>
- Kozinets, R.V. 2010. *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*, London: Sage.

- Lamont, M. & A. Swidler (2014). "Methodological Pluralism and the Possibilities and Limits of Interviewing", *Qualitative Sociology*, 37, pp. 153-171.
- Lee, Y. & A. Scott-Baumann (2020). "Digital Ecology of Free Speech: Authenticity, Identity and Self-censorship", in: S.J. Yates, and R.E. Rice (eds), *The Oxford Handbook of Digital Technology and Society*, Oxford: Oxford Handbooks Retrieved from <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190932596.013.15>.
- Leon, N. (2016). "The Ethnic Structuring of 'Sephardim' in Haredi Society in Israel", *Jewish Social Studies*, 22, 1, pp. 130-160.
- Levy, N. (2021). "Virtue Signalling is Virtuous", *Synthese*, 198, 10, pp. 9545-9562.
- Lintl, P. (2020). "The Haredim as a Challenge for the Jewish State: The Culture War over Israel's Identity", *Social Science Open Access Repository*. Retrieved from <https://doi.org/10.18449/2020RP14>.
- Molnar, P. (ed.). (2015). *Free Speech & Censorship Around the Globe*, Budapest: Central European University Press.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*, London: Sage.
- Noelle-Neumann, E. (1974). "The Spiral of Silence: A Theory of Public Ppinion", *Journal of Communication*, 24, 2, pp. 43-51.
- Noelle-Neumann, E. (1991). "The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence", *Annals of the International Communication Association*, 14, 1, pp. 256-287.
- Nossek, H. & Y. Limor (2001). "Fifty Years in a 'Marriage of Convenience': News Media & Military Censorship in Israel", *Communication Law & Policy*, 6, 1, pp. 1-35.
- Schmid, A.P. & J. De Graaf (1982). *Violence as Communication*, London: Sage.
- Shomron, B. & Y. David (2022). "Protecting the Community: How Digital Media Promotes Safer Behavior during the Covid-19 Pandemic in Authoritarian Communities: A Case Study of the Ultra-Orthodox Community in Israel", *New Media & Society*, 14614448211063621.
- Silverman, D. (2017). "How Was It for You? The Interview Society and the Irresistible Rise of the (Poorly Analyzed) Interview", *Qualitative Research*, 17, 2, pp. 144-158.
- Stack, S. (2003). "Media Coverage as a Risk Factor in Suicide", *Journal of Epidemiology, & Community Health*, 57, 4, pp. 238-240.
- Tosi, J. and B. Warmke (2016). "Moral grandstanding", *Philosophy & Public Affairs*, 44, 3, pp. 197-217. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/papa.12075>.